

Beatrice Halsaa og Anne Hellum (red): *rettferdighet*. Universitetsforlaget, Oslo 2010, 290 s.

Anmeldt av Ann Therese Lotherington

”Finanskrisen har vist oss hvor grundig feil dagens økonomiske teori kan ta. Men tenk om det ikke bare er når det gjelder finanskrisen faget tar feil? Tenk om de tar like feil på andre områder...”, undrer Erik S. Reinert i boka *Spontant kaos* (2009). Ja, tenk om for eksempel økonomifagets dominerende posisjon i reformeringen av velferdsstaten, New Public Management (NPM), er like ideologisk og lite vitenskapelig basert som Reinert hevder nyliberalismen er, i den grad det er to forskjellige ting. Selv om NPM ikke lenger er nytt og heller ikke like dominerende som styringsideologi som på 1980- og 1990-tallet, ser vi at økonomisk-rasjonelle modeller, med spesialisering, mer marked og profesjonell ledelse, fortsatt lover økt kontroll og mer kostnadseffektivitet for staten. Dagens velferdspolitiske diskurs domineres av økonomisk-rasjonell tenkning. Betydelige moderniseringsprogrammer er satt i verk for å fremme gode, effektive forvaltningsordninger som har brukerretting, effektivisering og forenkling som mål (St.prp. nr. 1 (2003–2004)). Vi ser det i NAV-reformen, pensjonsreformen, samhandlingsreformen, likestillings- og diskrimineringsombudsreformen, for å nevne noen. Fasiten synes å være den samme uansett spørsmål, men hva om fasiten er feil?

At velferdsordningene er økonomisk bærekraftige er selvsagt avgjørende, men problemet oppstår når den økonomisk-rasjonelle diskursen overskygger det saken gjelder, og når realiseringen av økonomisk lønnsomme reformer taushetsbelegger nødvendige kritiske røster. For eksempel ble lov om Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) vedtatt uten at forarbeidene inneholdt noe som helst om hvem som blir diskriminert i Norge, av hvem og hvorfor. Det ble tatt for gitt at en ny organisasjonsmodell ville tjene saken bedre, uten at det ble gjort nærmere rede for hva saken gjaldt. I kjølvannet av dagens høylydte kritikk av LDOs rolle, særlig som pådriverorgan (se for eksempel Holst 2009), tør jeg påstå at det hadde vært svært rasjonelt å tillate debatten om Ombudets rolle og virkefelt *før* omorganiseringen. En slik debatt ville tatt oss nærmere spørsmålet om diskriminering i Norge, og gitt det offentlige rom noen rettferdighetsbetraktninger med i vurderingene av hva vi skal gjøre med det. Den debatten ble i stedet effektivt lukket ved å rette oppmerksomheten mot LDO som forvaltningsorgan (Lotherington 2010).

Hva saken gjelder

Med boka "Rettferdighet" er det helt motsatt. Den åpner opp for en debatt om hva saken gjelder og er derfor viktig akkurat nå. Den setter andre spørsmål på dagsordenen, og med andre blikk på dagens velferdssamfunn går den utover den dominerende økonomisk-rasjonelle diskursens rammer og analyser hva som er og ikke er rettferdig i en tid med flerkulturalitet, transnasjonalisme og globalisering. "Hver skal ha sin del, verken for mye eller for lite" (s.10)¹. Det er rettferdig, ifølge Aristoteles. Så enkelt og samtidig så vanskelig. Rettferdighet krever balanse. I artikkelen "Rettferdig vrede" illustrerer Petter Normann Waage det problematiske i enten-eller tenkningen – enten fornuft eller følelser – med referanse til Dostojevskijs "Kjellermenneske" som roper ut at mennesket vil gå fra forstanden hvis alt skal være fornuftig og beregnes med tabeller. Men, påpeker Waage, "like ille er det når rasjonaliteten uteblir. Vil-kårligheten gir den sterkeste rett og krenker andre. I rettferdighetens navn trenger vi også rasjonaliteten" (s.57).

Bokas redaktører, Beatrice Halsaa og Anne Hellum, inviterer leseren med til rettferdighetens komplekse verden gjennom en analyse av Barbara Rings fortelling "Itte no' knussel" fra 1909. Sju foreldreløse unger skal fordeles mellom bygdas bedrestilte bønder, men når det viser seg at alle vil til Marte Svennerud, er det "itte no' knussel", Marte "tar alle sju".

Historien illustrerer seks viktige dimensjoner ved rettferdighet: Betydningen av kontekst for å vurdere rettferdighet; Rettferdighet i spennet mellom likhet og legalitet; Likebehandling vs. forskjellsbehandling; Rettferdighet for individ og/eller gruppe; Fordeling og anerkjennelse, og endelig rettferdig handling og praksis. Med dette settes rammen for bokas 13 essays som strekker seg over fagområdene sosiologi, antropologi, filosofi, økonomi, teologi, journalistikk, statsvitenskap, jus, rettsvitenskap og praktisk politikk.

Det filosofiske grunnlaget

Fordi rettferdighet må forstås historisk, samfunnsmessig og kulturelt er det vanskelig å svare på spørsmålet om hva som er rettferdig. Det kommer an på. Med oss på veien til å vurdere rettferdighet får vi derfor hjelp av filosofene Martha Nussbaum, Seyla Benhabib og Nancy Fraser, samt politisk teoretiker Anne Phillips, som alle tillegges stor vekt fordi de utvider tradisjonelle for-

ståelser av rettferdighet, selv om de ikke er enige med hverandre om alt. Vi presenteres for de to sistnevnte allerede i introduksjonskapitlet. Nancy Fraser mener et rettferdig samfunn skal måles på dets grad av økonomisk omfordeling, kulturell anerkjennelse og politisk demokrati. Rettferdighet er deltakelseslikhet, deltakelse på like vilkår, og handler om å bekjempe statusunderordning snarere enn å styrke gruppeidentitet. Dette står i tilsynelatende motsetning til Anne Phillips' rettferdighetsteori som fremmer multikulturalisme, men det er bare tilsynelatende. Phillips' multikulturalisme handler ikke om å sikre grupprepresentasjon, men å hindre enkeltindividers eksklusjon som følge av tilhørighet til bestemte sosiale eller kulturelle grupper. Både Phillips og Fraser påpeker at inkludering og anerkjennelse må skje uten at folk tvinges inn i snevre, statiske kategorier. Og Aristoteles legger til at "det er gjennom anerkjennelse av ulikhet og frihet rettferdigheten kan oppstå" (s. 60).

Kjersti Fjørtoft drøfter Martha Nussbaums rettferdighetsteori. For Nussbaum er rettferdighet et spørsmål om verdighet, og rettferdighetsteori må ta utgangspunkt i at vi er ulike og har ulike behov. Hun kritiserer kontraktsteorien, som vi finner igjen i økonomisk-rasjonell tenkning, som forutsetter at alle mennesker er like og først og fremst motivert av nytte. Et slikt menneskesyn ser ikke menneskets sårbarhet og gjensidige avhengighet, samtidig som det utelukker mennesker som mangler grunnleggende funksjonsevner (kapabiliteter). En rettferdighetsteori må nettopp ta hensyn til at ikke alle har samme muligheter, at vi har forskjellige behov og at noen nødvendigvis må få mer enn de kan yte. Poenget hennes er ikke lik, men likeverdig behandling av mennesker.

Gjennom Odin Lysakers analyse av Seyla Benhabib finner vi kravet om at rettferdighetsteori må være kosmopolitisk, det vil si at den må gjelde alle mennesker som verdensborgere snarere enn statsborgere. Det er nødvendig for å inkludere personer og grupper som ellers er ekskludert fra nasjonalstaten i et politisk fellesskap. Det grunnleggende, menneskelige behovet for tilhørighet skal også gjelde flyktninger og asylsøkere og må materialiseres i deres rett til å høre til i et politisk fellesskap med status som en rettslig person med umisdelige rettigheter uavhengig av statstilhørighet. Nasjonalstatens grenser må derfor være porøse og åpne opp for at fremmede kan komme inn.

Rettferdighetsteoriene konkretiseres i essays som drøfter dilemmaer knyttet til rettferdig handling og praksis på en rekke dagsaktuelle tema. Her ser vi hvordan konteksten blir avgjørende: Rettferdighet kommer an på.

Spennet mellom likhet og legalitet; likebehandling vs. forskjellsbehandling

Det er ikke nødvendigvis slik at en utkastelse fra landet basert på et lovlig fattet vedtak er rettferdig hevder Merete Havre Meidell, med henvisning til en helt konkret sak der en familie splittes som følge av et utvisningsvedtak overfor mor. Proporsjonalitetsprinsippet skal legges til grunn for at en stat skal kunne splitte en familie. Det vil si at virkemiddelet – utvisning – må være egnet, nødvendig og rimelig i forhold til målet, som her er at utvisningen skal virke preventivt. Proporsjonalitet er et viktig prinsipp, men i denne saken baseres vurderingen av barnas behov og belastningsnivå på antakelser snarere enn konkrete undersøkelser, samtidig som belastningsnivået kun sammenliknes innad i gruppen av minoritetsbarn, ikke med hva samfunnet ville akseptere å utsette majoritetsbarn for. Vedtaket var altså fattet uten forsikring om at det var nødvendig å ofre disse barna til fordel for fellesskapets beste. Dermed ble verken prosessen eller resultatet rettferdig for barna.

Men det kan også bære galt av sted dersom likebehandlingsprinsippet legges ukritisk til grunn. Det viser Ragnhild Hennem i sin artikkel om den nye kjønnsnøytrale krisesenterloven. I dette tilfellet er ulik behandling av kvinner og menn det som vil være rettferdig.

Rettferdighet for individ og/eller gruppe, fordeling og anerkjennelse

Videre er det ikke noe opplagt svar på spørsmålet om rettferdig representasjon i politikken. Beret Bråten og Afshan Rafiq diskuterer dette fra sine to ulike ståsteder i henholdsvis forskning og politikk. Bråten analyserer tre ulike politiske partiers forhold til inkludering av etniske minoriteter på institusjonsnivå, og finner at både likebehandling av individer og kvotering kan være uttrykk for anerkjennelse og rettferdighet, og vice versa. Rafiq bruker sin personlige historie som Høyrepolitiker i sin drøfting av integreringspolitikk. Hun avviser nokså kategorisk kvotering. Hun har heller ikke tro på ”en løsning for alle” (s.225). Det er nødvendig med forskjellsbehandling, det vil si å tilpasse løsninger til den enkeltes evner og behov. Det handler om anerkjennelse og det er rettferdig.

Christina Voigt er opptatt av helt andre kvoter, nemlig den internasjonale handelen med klimakvoter. Systemet kan forstås som rettferdig, men samtidig høyst urettferdig, og som fornuftig og samtidig absolutt ufornuftig og skadelig

for saken. Det kommer an på rettferdighet for hvem og fornuftighet for hva. Et kostnadseffektivt system er ikke nødvendigvis globalt rettferdig, viser Voigt. Faren med dagens system, der de økonomisk-rasjonelle argumentene dominerer, er at det virker mot sin hensikt, mot de egentlige økologiske målene. I framtidens klimapolitikk må kostnadseffektivitet balanseres mot sosiale og miljømessige hensyn for å være rettferdig.

Behovet for balanse mellom ulike hensyn er også tema for Stina Hansteen Solhøy, Vibeke Blaker Strand og Jorunn Økland. De diskuterer rettferdighetens grenser når det gjelder religion, kjønn og homofili i Norge og argumenterer for at så lenge religionsfriheten gis forrang aksepteres diskriminering av kvinner og homofile i trossamfunn. Derfor krever ”en rettferdig grenseoppgang mellom retten til religionsfrihet og den enkeltes diskrimineringsvern (...) at vi ser på disse to rettene som likeverdige menneskerettigheter...” (s.123).

Dersom vi vil finne (temporært) rettferdige løsninger, må rettferdighetsdilemmaene anerkjennes. Men vil vi? Forholdet mellom rike og fattige land i verden og mellom rike og fattige mennesker i de enkelte landene peker ikke i den retning. Gapet øker snarere enn det motsatte. Jo Thori Lind og Kalle Moene introduserer ”grierindeksen” som et mål på dette misforholdet. Indeksen måler i hvilken grad de rike i et land favoriseres samtidig som de fattige må leve under elendige forhold. Det er ikke lystelig lesning. Ikke uventet troner USA på toppen, mens Norge havner på en 17 plass, et godt stykke over både Danmark og Sverige.

Kanskje må vi slutte å dele verden inn i rike og fattige land, rike og fattige mennesker, og heller se menneskeheten i sammenheng der alle både er rike og fattige? Kanskje er det gjennom erkjennelsen av forholdet mellom egen fattigdom og rikdom vi kan identifisere oss med andres samtidige fattigdom og rikdom, og gjennom det handle rettferdig? Slike spørsmål reiser Elisabeth Thorsens i sin artikkel om teologi og fattigdom. Det stimulerer til refleksjon over kompleksiteten i verden, hvordan det ene ikke utelukker det andre, og betydningen av å bryte med dominerende statistiske kategorier.

Universell rettferdighet

Til slutt oppsummerer Thomas Hylland Eriksen bokas tema gjennom en drøfting av spørsmålet om det finnes universelle begreper om rettferdighet i

en verden av kulturell kompleksitet. Og svaret er ja, ”menneskelige universalier (..) finnes og er robuste nok til å tåle betydelig kulturell variasjon” (s.272), de eksisterer som underliggende forutsetninger for samhandling. Rettferdighet skjer fyllest når alle føler at de får som fortjent, når de blir sett og respektert som det de ønsker å bli sett og respektert som. Det gjelder uansett.

Bidragene er mange og mangfoldige og jeg erkjenner at jeg ikke kan yte dem rettferdighet, men jeg har forsøkt å vise hvordan boka som helhet er viktig fordi den så tydelig viser at enten-eller tenkning kan føre oss på ville veier. Det er ikke det at den økonomisk-rasjonelle tenkningen med markedet som standardsvar nødvendigvis er feil, den duger bare ikke alltid, og i hvert fall ikke alene. Pluralistiske samfunn produserer komplekse spørsmål som krever komplekse svar. Det finner vi her. Jeg anbefaler derfor boka, selv om den har noen svakheter. Det gjelder særlig sjangeren som er noe ubestemmelig. Den presenteres som en essaysamling, men det er ikke alle forfatterne som behersker formen like godt. En annen innvending kunne ha vært at de valgte dagsaktuelle temaene virker noe tilfeldig, men redaktørene har greid å integrere dem på en interessant måte i en vellykket introduksjon. Dessuten, med bokas mangfoldige innfallsvinkler til temaet vil de fleste finne noe som berører nettopp dem. Jeg tror dette er en bok som vil nå fram med sitt budskap til politikere, som er en viktig målgruppe, men også til et bredere publikum, fordi den handler om ”noe vi alle har opplevd, som innfridd eller uinnfridd, som tilstedeværende eller fraværende” (s.11), og fordi det *ikke* serveres enkle svar, men snarere bidrag til refleksjon over hvordan verdi- og rettighetskonflikter kan søkes løst gjennom rettferdige beslutningsprosesser. Rettferdighet er ikke enkelt, og må nettopp derfor være en avgjørende del av et åpent offentlig ordskifte. Boka er et godt bidrag til dette.

Rettferdighet inngår i bokserien til CULCOM (Kulturell kompleksitet i det nye Norge) om samfunnsmessige grunnbegreper og deres betydning i dagens samfunn. Tidligere bøker i serien er ”Verdier”, ”Frihet”, ”Trygghet” og ”Normalitet”.

Note

1. Alle sidetallshenvisninger viser til boka ”Rettferdighet”.

Referanser

- Holst, C. (2009): "Når ombudet ordner opp." *Nytt norsk tidsskrift*, (3–4): 395–410
- Lotherington, AT. (2010): "LDO er løsningen – hva er problemet?" i Anne-Jorunn Berg, Anne Britt Flemmen og Berit Gullikstad (red): *Likestilte Norskheter. Om kjønn og etnisitet*. Trondheim: Tapir akademisk forlag
- Reinert, ES. (2009): *Spontant kaos. Økonomi i en ulvetid*. Oslo: Res Publica
- St.prp. nr. 1 (2003–2004): http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/dok/regpubl/stprp/20032004/Stprp-nr-1_2003-2004-/4.html?id=138561
Lastet ned 26.07.2010.